

FRANÇA I LA FORMACIÓ D'IDENTITATS POLÍTIQUES I SOCIALS A LA CATALUNYA DEL SEGLE XVII

ÒSCAR JANÉ

Universitat Autònoma de Barcelona

L'estudi de la política de França al sud d'Europa ha fet (re)néixer l'interès europeu pel que va succeir a la península Ibèrica, especialment a Catalunya. Les evolucions dels usos militars, del món social i cultural, així com de la cultura política generen diverses anàlisis al voltant d'una certa —i incipient— diplomàcia internacional. En aquest context, la pretensió teleològica d'una pervivència de la percepció i la identitat de territoris com Catalunya cerca necessàriament uns orígens més o menys sòlids en el passat. Perquè això succeeixi, cal que la durada i la intensitat en certs temps històrics hagin dut a la pervivència o, més aviat, a la cristallització d'identitats col·lectives, més o menys heterogènies.

En qualsevol cas, l'època moderna conforma un dels moments clau en què predomina el món polític i institucional i la voluntat monàrquica d'instituir estats potents i alliberats de les *càrregues* senyoriales, configurant un període en què la guerra s'insereix en el si de les poblacions provocant efectes devastadors i contraidentitaris. La política de França a la Catalunya del segle XVII i en els anys posteriors representa un punt d'inflexió en la consolidació d'una identitat catalana que, fins al moment, i també segons la historiografia dels darrers decennis, es focalitzava més aviat en els efectes de la pressió de la monarquia hispànica. En aquest sentit es poden arribar a explicar elements que configuren una identitat col·lectiva i socioterritorial, sempre en funció d'un ens polític i militar que copsa l'imaginari col·lectiu d'uns pobles sempre força heterogènies. Això també configura uns espais amb un grau d'evolució d'aquesta identificació ben determinat en relació precisament amb la pressió i amenaça exteriors.

1. HOSTILITATS I INTENCIONS DE FRANÇA A CATALUNYA

La hostilitat hispànica envers els francesos, constant des del segle XVI, no va preveure les transformacions i les vies polítiques desenvolupades a Catalunya al segle XVII. Les cartes que es van posar sobre la taula podien deixar entreveure noves aliances i construccions polítiques a Europa. En canvi, malgrat els esforços d'un veritable partit de catalans francòfils a la dècada de 1640, l'allunyament de les posicions catalanofranceses de les necessitats del Principat i l'experiència que els catalans van viure al costat dels francesos no van fer més que

augmentar la gal·lofòbia tradicional, que fou més perceptible en zones de frontera o al Rosselló a partir del Tractat dels Pirineus (1659).¹

Tanmateix, la mateixa hostilitat a la qual atorguem d'entrada una força important en la creació i consolidació en el temps de les identitats col·lectives, també és diferent en funció del territori on ens situem. En aquest sentit, l'heterogeneïtat de Catalunya es posà de manifest en la diversitat de reaccions a les agressions franceses en moments puntuals. Eren unes respostes que prenién cos quan els atacs es feien recurrents i quan es realitzaven sempre en les mateixes zones. En aquest sentit, veiem aparèixer un sentiment anti francès que voreja la xenofòbia i uns lligams de solidaritat exacerbats entre aquelles poblacions més greument afectades; això correspondria, com ja hem esmentat, a la meitat nord de Catalunya. Era possible, doncs, que les reaccions contraidentitàries, juntament amb la deixadesa militar de la monarquia hispànica i la seva contravençió de les Constitucions, forgessin un sentiment col·lectiu de reafirmació identitària en les zones més afectades? Vegem d'entrada, doncs, la relació entre la presència francesa, el seu interès polític i militar pel país i l'ús que en féu en funció de les necessitats del moment.

L'arrel de les intencions de França a Catalunya rau essencialment en un desig de conquesta i, per damunt de tot, d'assolir un coixí, un allunyament, del *perill* espanyol. Les decisions geoestratègiques van dur la Corona de França a ampliar així el seu territori (Alsàcia, el Franc Comtat o el Rosselló). Les assimilacions van ser exclusivament parcials. La primera, per exemple, va ser la de l'elit catalana; un grup que era forà al Rosselló, que provenia del Principat, però que malgrat el seu servei a França va mantenir les arrels suficients amb la seva pàtria catalana per considerar-los únicament com una col·lectivitat d'assimilació progressiva i activa. Ben segur, van ser els seus descendents els qui van assumir el paper d'assimilats i actors *naturals* de la francesitat al Rosselló. Quant a la resta, ni l'Església, ni la població en general, ni tan sols el món cultural i artístic, no van patir grans transformacions. Això no vol dir, però, que les autoritats franceses no haguessin intentat esborrar

1. Òscar JANÉ, *Catalunya i França al segle XVII: Identitats, contraidentitats i ideologies a l'època moderna (1640-1700)*, Catarroja, Barcelona, Afers, 2006; Antoni SIMON, *Construccions polítiques i identitats nacionals: Catalunya i els orígens de l'estat modern espanyol*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005.

part de les tradicions. Les condicions només van permetre la introducció progressiva i necessària d'elements profrancesos (llengua, professors, jesuïtes, etc.). L'assimilació només va produir-se per l'elit, però aquesta no va considerar necessària una assimilació popular, ja que l'estabilitat de la província permetia tal situació.

El Rosselló tindria una consideració d'assimilació parcial, però, des del moment en què la direcció del país i els alts càrrecs eren en mans de francesos —en el sentit que venien del nord— i que desapareixia el concepte de *profrancès*, és integrada políticament a França, tot i la conservació fins al 1785 de l'atribut de província *reputada estrangera*. Els dubtes inicials sobre la conservació i l'intercanvi de la província van motivar la continuació de trets específics en la religió, la cultura i la societat.

Ahora, val la pena fixar-se en l'evolució de les visions de França sobre Catalunya, una visió de tercers que tot sovint s'oblida. Aquest és un aspecte que pren en consideració l'opinió d'altri sobre les condicions dels catalans, ara bé, des de la posició del poder nouvingut. Potser, el més destacable de tots i que permet exposar un concepte més clar de l'assimilació del Rosselló a França quaranta anys després de la seva annexió fou el testimoni de l'intendent Ponte d'Albaret, successor de l'intendent català Ramon Trobat el 1698. Va definir amb claredat el perquè de la dificultat d'integrar el Rosselló a França i els remeis que caldria haver portat a terme, dels quals ell només realitzarà ben pocs: la unió duanera (és a dir, l'eliminació de les taxes entre el Llenguadoc i el Rosselló); la creació de companyies de comerç; l'atribució de beneficis eclesiàstics de la província «à des Français "naturels" en dédommageant les Catalans par des bénéfices dans l'intérieur du royaume»; obligar la noblesa i l'elit del país a enviar els seus fills a fer els estudis a França i servir entre les tropes franceses, i relligar el Rosselló al Parlament de Tolosa i a la província del Llenguadoc.² De fet, l'intendent només va aconseguir la circulació de moneda francesa, que cada vegada més catalans enviessin els seus fills a *França* (recordem que el 1709 es va condecorar Jacint Rigau a Perpinyà, premiant una carrera realitzada a França) i incrementar les atribucions eclesiàstiques a francesos. Denunciava el que, als seus ulls, era una contradicció, és a dir, el govern sobre una província que, en molts aspectes, s'escapava de França o era *controlada* des de fora, com en el cas de l'Església i els lligams amb el Principat. De fet, el mateix intendent seguia fent la distinció entre francesos *naturals* i els catalans, i la seva inadaptació per una condició identitària pròpia. En realitat, els francesos havien arrelat una obsessió en la representació del Rosselló i la seva *hispanitat*. Així es veu quan parlen dels seus habitants i de la noblesa de Perpinyà, que per a

l'intendent tenia «le sang espagnol». Definitivament, les paraules de l'intendent demostren l'amalgama que existia entre hispanitat i catalanitat, quan en el fons significava un sinònim d'antítesi francesa: «le peuple de Roussillon se nomme et s'estime Catalan, et regarderoit comme une dégradation et une injure le nom de françois ou de Catalan francisé».

La millor manera d'aconseguir que els rossellonesos se sentissin francesos no era, doncs, obligant-los a ser-ho, sinó eliminant les traves que els feien notar que eren diferents, tant en els costums com en la justícia, diu Albaret: «le droit français s'établirait peu à peu chez cette nation qui seroit à la fin obligée de cesser de se regarder comme totalement séparée du reste des sujets du Roy».³ Sigui com sigui, la presència francesa i la seva actuació políticomilitar durant la segona meitat del segle XVII —i ben abans ja respecte del Rosselló, ja que era zona fronterera i havia patit incursions repetidament— van fer emergir i consolidar certes *solidaritats* i representacions col·lectives, essencialment a la part septentrional del país.

La possible existència d'una contradicció sobre conservar o bescanviar el Rosselló es feia palesa. Qualsevol de les dues opcions porta a pensar que la monarquia de França hi tenia un gran interès, sobretot per contrarestar Espanya de ben a prop. Sempre, però, l'Administració francesa havia emès la idea que el Rosselló havia estat un territori conquerit per les armes i que, doncs, el podien conservar;⁴ una idea que Marca ja indicava per al conjunt de la Catalunya ocupada per França el 1647: «les terres sont à celui qui les occupe, avec des forts et des garnisons».⁵

De l'interès general i constant de França pel Principat, cal tenir-ne en compte el següent: polítiques militars i culturals, aprofitament de moments idonis —com l'aixecament de 1640—, la utilització d'armes en joc (fortificacions, subsistències de tropes, posició de força respecte d'Espanya, possibilitat d'intercanvi del Rosselló...) i accions personals. Aquest conjunt formaria en part l'interès real de França. Els usos i jocs polítics de persones com Ramon Trobat haurien accelerat certes accions.⁶ La historiografia discuteix el concepte consegüent a aquest interès: va existir una intenció d'assimilar, annexar o aculturar plenament el Rosselló i la seva població? David Stewart esmenta les que són per

3. Archives Nationales de France (ANF), MM.972, *Extrait de la Généralité de Perpignan ou Province de Roussillon, dressée par M. de Ponte d'Albaret, intendant par l'ordre de Mgr. le Duc de Bourgogne en 1710*.

4. «Mémoires pour l'année 1661», a *Mémoires de Louis XIV*, ed. a cura de Jean Longnon, París, Tallandier, 2001, p. 104.

5. Archives du Ministère des Affaires Étrangères (AMAE), CP, Espagne, 27, *Mémoire pour les limites de la Catalogne*, el 28.09.1647, f. 331r-344r.

6. Sobre Ramon Trobat, vegeu Òscar JANÉ, *Catalunya sense Espanya: Ramon Trobat: Ideologia i catalanitat a l'empara de França*, Catarroja, Barcelona, Afers, 2009.

2. MARQUIS DE ROUX, *Louis XIV et les provinces conquises (Artois, Alsace, Flandres, Roussillon, Franche-Comté)*, París, Les Éditions de France, 1938, p. 89.

a ell les dues polítiques fonamentals de França al Rosselló: assimilació política i aculturació. De fet, tot el seu treball consisteix en una demostració de la política desplegada per França per assolir aquests objectius.⁷ Altres autors distingeixen entre assimilació i integració, i consideren que poden haver-hi molts nivells d'assimilació, la qual cosa seria el cas del Rosselló, amb una *assimilació progressiva*. Alhora, el veritable projecte d'aculturació i d'annexió administrativa definitiu no va tenir lloc fins al 1789, quan el Consell Sobirà va ser abolit i, alhora, es va crear el departament dels Pirineus Orientals, obviant tota referència simbòlica historicotoponímica.⁸ Ara bé, partint només del que els francesos pretenien, sense analitzar-ne les conseqüències al Rosselló, direm que, sense cap planificació primerenca i amb un interès progressiu, es va intentar atreure l'elit —la seva descendència— catalana del Rosselló, controlar el món eclesiàstic i tallar el comerç amb el sud. Quins n'eren els objectius reals? Allunyar el Rosselló del món hispànic, culturalment i políticament, sota la batuta d'una elit catalana (vinguda del Principat), que els francesos creien —erròniament— més influent que ells mateixos.

Tot i això, en cap moment la monarquia francesa no va abdicar la possibilitat de tornar a conquerir el Principat: per a uns fou un objectiu principal, amb la idea de reunificar Catalunya i annexar-la a França; per a d'altres, era una tàctica per incapacitar la política militar espanyola.

2. VIOLÈNCIES I CREACIÓ D'IDENTITATS

Els llenguatges i les figures formen l'imaginari i el discurs mític dels pobles, és a dir, la seva representació mental i els prejudicis sobre altri.⁹ Però, què és una representació mental? Com es pot arribar a plasmar en la vida quotidiana d'una societat concreta? França fou pionera en l'expansió cultural i mental de les idees i les polítiques. Pel que fa a la llengua, la noció d'implantació lingüística de França en detriment de les altres llengües —iniciada per Francesc I a Villers-Cotterêts i desenvolupada per les successives administracions reials de França, entre les quals destaca la de Richelieu—

anava en el sentit de l'expansió d'un cert *nacionalisme* francès *avant la lettre*, és a dir, l'enfortiment del sentiment identitari de la nació lingüística de les elits lligat a la monarquia de França: amb la presa de consciència d'ella mateixa, França aconseguí sobrepassar uns límits que s'havia fixat tot mirant sempre en el mirall la monarquia d'Espanya.¹⁰ Els conceptes i la llengua; el territori i la comunitat, i, finalment, la creació mateixa d'identitats a través de la guerra són els eixos principals en l'anàlisi de l'incipient sorgiment de consciències col·lectives a l'època moderna.

Conceptes i llengua

Les afirmacions escrites o transcrits de l'oralitat durant el període en què França ocupà o estigué a les portes del Principat podrien ser una mostra del concepte que es tenia recíprocament, ja que sense aquesta presència o una raó qualsevol per parlar-ne, les opinions i reflexions conceptuals mai no haurien tingut una traducció literària. La llengua era, doncs, important a l'hora d'expressar quotidianament l'opinió de l'estranger, però també de tot element forà a la societat on s'estava comunicant. Així, malgrat que molts dels judicis que es portaven a terme al Rosselló implicaven autòctons i que aquests tenien interès a evitar represàlies, algunes expressions i alguns conceptes emprats permeten veure la consideració dels francesos, en general, i, en contrapartida, la representació que feien els testimonis d'ells mateixos, particularment com a poble.

L'efecte mirall també exerceix un paper important. El fet de tenir un referent per reconèixer i retratar situava el conjunt del grup ètnic en qüestió en un autoreconeixement. Tanmateix, la llengua escrita i oral i els elements jurídics, entre d'altres, feien d'aquest grup un conjunt cada vegada més homogeni. La presència francesa —i la seva política— comportà, certament, una acceleració en la cristallització de la consciència *nacional* dels catalans dels Comtats i, progressivament, de totes aquelles comunitats del Principat que patiren els efectes francesos contínuament al llarg de la segona meitat del segle XVII.

Altrament, les polítiques franceses sobre la llengua van tenir, als Comtats, un objectiu clar: els grups afavorits i les classes dirigents, deixant de banda així el conjunt de la població. És difícil negar els efectes que això va poder tenir en el canvi de mentalitat adscriptiva d'aquestes elits envers la monarquia. D'una banda, ja no podien reclamar cap més privilegi, per la desaparició de les institucions catalanes; d'altra banda, la llengua va convertir-se en una distinció social i en un més dels mitjans de promoció social i d'aparença.

7. David STEWART, *Assimilation and acculturation in seventeenth-century Europe: Roussillon and France, 1659-1715*, Westport, Londres, Greenwood, 1997.

8. Didier BAISET, *Politique et religion dans le diocèse d'Elne (1659-1715): Contribution à l'étude du processus d'assimilation de la province du Roussillon au Royaume de France*, tesi doctoral, Tolosa de Llenguadoc, Université de Toulouse 1, 1997, p. 10-11; Narcís IGLESIAS, *La llengua del Rosselló, qüestió d'Estat: La integració lingüística del Rosselló a França (1659-1789)*, Girona, Eumo, 1998.

9. Suzanne GÉLY, «Figures et langages de l'idée européenne, de Ramon Llull a Komensky: du mythe au projet», a Christiane VILLAIN-GANDOSSI (ed.), *L'Europe à la recherche de son identité*, París, Le Comité des Travaux Historiques et Scientifiques, 2002, p. 361-374.

10. Jean-Frédéric SCHAUB, *La France espagnole: Les racines hispaniques de l'absolutisme français*, París, Seuil, 2003.

En l'àmbit social, polític o literari, el manteniment del català podria semblar només un element poc significatiu. Ara bé, les diverses intromissions franceses, sobretot en l'àmbit administratiu i religiós, feren de la llengua catalana una peça de la identitat agredida. A partir de les primeres normes franceses, la utilització del català escrit o en aquells àmbits afectats —és a dir, tots menys el general de les comunitats— era un desafiament a l'autoritat francesa, però, sobretot, una presa de consciència de l'idioma propi —idioma, ja que feia temps que s'escrivia i no només servia de comunicació oral— entre gran part de la població. No obstant això, l'evolució de la llengua al Rosselló sembla mostrar dues coses: la pràctica escrita habitual en cases de pagès adinerades i, principalment, en l'àmbit eclesiàstic (goigs, sermons i escrits).¹¹

L'espai, entre la terra i la comunitat

Els exemples de la Cerdanya i del Rosselló permeten desgranar la majoria dels símptomes que, segons els investigadors de les identitats nacionals, conformarien el sorgiment d'una consciència de grup que aniria més enllà de la comunitat restringida, amb referents d'identificació que superaven la *terra* en el sentit restrictiu. Peter Sahlins estén l'actitud dels cerdans a altres indrets de Catalunya, pel que fa a la preferència per la monarquia espanyola. Pensem que si efectivament això sembla que és cert durant la segona meitat del segle XVII, encara ho és més al nord del Principat que a les terres del sud. Per a aquest historiador, la força de l'oposició entre els grups en qüestió i l'obligació de l'elecció del governant podrien explicar la identitat catalana.¹²

Cal, així, evocar les representacions col·lectives de comunitats com la de la Cerdanya o el Vallespir, per exemple, pel que fa als models de pertinença social. És a dir, es tractaria d'un model en què aquest sentiment de pertànyer a un supragrup identitari va de l'interior vers l'exterior. Aquest seria el clàssic patró de l'etnocentrisme en forma concèntrica. Sahlins comenta, però, els inconvenients d'aquest sistema per poder observar globalment les identitats: «ce système a l'inconvénient de ne pas rendre compte de tout ce qui, dans un sentiment d'identité, relève de l'opposition à l'autre, si patente dans les zones frontalières et notamment dans la zone catalane».¹³ La comunitat es veu representada

en els seus iguals a través de tota una sèrie d'elements —llengua, religiositat, costums, etc.— i, per tant, abandona l'única noció de lligam a la terra.

D'alguna manera, doncs, l'aparició de manifestacions identitàries en aquestes contrades properes a la frontera pirinenca, pel fet de restar pròximes a la presència francesa, seria una primera reacció local a la voluntat monàrquica de transformar les estructures administratives i ideològiques del regne, convertint-lo en un veritable Estat, on les discordances internes no tenien cabuda. Evidentment, França mostra abans que Espanya aquesta tendència, un fet que no passa desapercebut a les zones potencialment afectades, sobretot tenint com a mirall els canvis del Rosselló. Es posava a lloc, llavors, tot el joc d'identificacions nacionals que Sahlins comenta dient que «l'identité nationale consiste à substituer à l'amour du territoire local celui d'un territoire national».¹⁴ Cercant una identificació centralitzada en la monarquia, l'Estat es converteix així, a poc a poc, en un aparell opressor —militar i fiscal— per tal de demostrar un control vertical dels territoris, tot i que estiguin allunyats. Zones com la Cerdanya restaren sota l'ombra de la guerra durant més de seixanta anys, però també a cavall de la frontera. Una frontera que esdevingué un espai que les poblacions van fer seu: «s'approprient de leurs frontières et identités pour s'en servir —contre ou en collaboration avec— des centres politiques éloignés».¹⁵ Aquesta era una de les opcions que havíem analitzat en el cas de certes famílies que mantenen patrimonis a una banda de la frontera i a l'altra. Tanmateix, al llarg de la segona meitat del segle XVII, les terres de la Cerdanya, com les de l'Empordà, es mostraren fortament contràries a França i enutjades amb l'oblit patit des de la capital del Principat. La integració i la identitat de l'individu en la societat es van fer per nivells de pertinença i de proximitat, donant pas a una cristallització identitària comuna en societats premodernes desenvolupades, és a dir, que gaudien de sistema polític, jurídic, de mites i de llengua escrita.¹⁶

Identitats i contraidentitats

Les identitats de l'època moderna troben la seva font, en gran part, en les contraidentitats ofensives que es

11. Enric PRAT i Pep VILA, *Mil anys de llengua i literatura catalanes al Rosselló*, Canet, Trabucaire, 2002, p. 174-283; Narcís IGLESIAS, *La llengua del Rosselló...*, 1998.

12. Peter SAHLINS, *Frontières et identités nationales: La France et l'Espagne dans les Pyrénées depuis le XVIIe siècle*, París, Belin, 1996, p. 126 (versió original: *Boundaries: The making of France and Spain in the Pyrenees*, Berkeley, University of California, 1989).

13. Peter SAHLINS, *Frontières et identités nationales...*, 1996, p. 128-129; Peter SAHLINS, «Centrar la periferia: la Cerdaña entre

Francia y España», a Richard L. KAGAN i Geoffrey PARKER (ed.), *España, Europa y el mundo Atlántico: Homenaje a John H. Elliott*, Madrid, Marcial Pons, Junta de Castilla y León, 2001, col·l. «Historia», p. 299-317; Marshall D. SAHLINS, *Las sociedades tribales*, Barcelona, Labor, 1984, p. 31; Claude LÉVI-STRAUSS, *Raza y cultura*, Madrid, Cátedra, 2000, p. 47 (1a ed.: *Race et histoire*, París, UNESCO, 1952).

14. Peter SAHLINS, *Frontières et identités nationales...*, 1996, p. 24.

15. Peter SAHLINS, *Frontières et identités nationales...*, 1996, p. 15.

16. François-Pierre GINGRAS i Jean LAPONCE, «A la recherche des représentations d'appartenance», a *L'individu et le citoyen dans la société moderne*, Québec, Université de Montréal, 2000, p. 165-184.

van situar al davant. Per això, esmentarem de manera esquemàtica els aspectes més importants i necessaris que cal tenir en compte, com ara la relació entre la societat i la consciència política, però també, i sobretot, el nus indissociable entre la guerra i la identitat. És possible trobar testimonis de primera mà en els diaris personals i els dietaris de persones que van viure i transmetre el que veien de manera subjectiva.¹⁷

La consciència política s'estén en el moment en què hi ha una voluntat d'assemblea, és a dir, de retrobar-se amb els iguals de la comunitat per fer front a una agressió externa. Com més gran és l'espectre amenaçador, més s'ha d'obrir el ventall englobador de la comunitat. Així, les dimensions —físiques i temporals— dels conflictes de finals del segle XVII portaren algunes zones de Catalunya a la recerca d'identitats compartides, com a remei inconscient i contraidentitari. La formació de la identitat pròpia podia estar motivada així per la noció de la repetició traumàtica. Aquesta idea senzilla amaga la complexitat de les relacions socials i del desvetllament de la consciència de pertinença. Entre el territori i la comunitat s'estableix un sentiment de copertinença, indispensable per a l'assentament d'una identitat col·lectiva, a través d'una consciència intuïtiva que l'individu podia tenir de pertànyer a una comunitat relativament heterogènia: «le sentiment de l'appartenance avait accompagné la trajectoire subjective d'un peuple ou d'une nation, encore que le 'peuple' soit un mauvais conducteur de cette subjectivité et la 'nation' le creuset idéal, voire le sillon de tout sentiment de co-appartenance vécu à l'échelle collective».¹⁸

Per la seva banda, la guerra ha quedat clarament acotada en termes de promoció d'odis, pors i contraidentitats. La idea de la relació entre guerra —en totes les seves vessants violentes— i identitat és el pilar fonamental de la relació entre Catalunya i França entre 1640 i 1697, data en la qual culmina la represa per la força dels francesos de la capital del Principat.¹⁹ La

17. Entre d'altres, hem analitzat la relació entre identitat-guerra i escrits personals a Òscar JANÉ, «L'identité et la guerre dans les livres de raison catalans au XVIIe siècle», *Annales du Midi* (Tolosa de Llenguadoc), núm. 270 (2010), p. 251-278.

18. Malek CHEBEL, *La formation de l'identité politique*, París, Presses Universitaires de France, 1986, p. 78-79.

19. Antoni Simon havia estudiat aquesta relació per a un temps més curt, situat al voltant de la Revolta dels Segadors (v. 1630 - v. 1640), i, de manera més genèrica, per a tota l'era moderna: Antoni SIMON, *Els orígens ideològics de la Revolució Catalana de 1640*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 219-230; Antoni SIMON, «"Catalans" i "francesos" a l'edat moderna. Guerres, identitats i contraidentitats. Algunes consideracions», *Pedralbes* (Barcelona), núm 18 (2) (1998), p. 391-401, i, de manera més contundent, a Antoni SIMON, *Construccions polítiques i identitats nacionals...*, 2005; Antoni SIMON, *Pau Claris, líder d'una classe revolucionària*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008. Per la seva banda, Antonio Espino és el primer que esmenta aquesta anàlisi per a finals del segle XVII: Antonio ESPINO, *Cataluña durante el reinado de Carlos II: Política y guerra en*

historiografia de les identitats considera la guerra i les agressions —afegim-hi, contínues en el temps— com un element imprescindible en el passatge de les comunitats ètniques cap a nacions.

En aquestes condicions, si bé és cert que collectivitats com les del Rosselló semblaren conscienciar-se més que cap altra de Catalunya de la seva identitat, la manca d'un referent polític i la presència i extensió de la imatge sempre forta del rei de França pogueren crear una esquizofrènia identitària. Al sud, les reaccions explícites davant la Guerra de Successió confirmaren un assentament ideològic col·lectiu previ i, a més dels castellans i una política d'enfrontament crònica, el francès com a referent d'enemic bèl·lic i cultural, permetent la gestació de vies autònomes i políticament innovadores.²⁰

3. ADAPTACIÓ I CONSCIÈNCIA IDENTITÀRIA

Des de Catalunya es produeix una adaptació política i social davant l'agressor, que no era tal el 1640 a gairebé enlloc del país. La situació sentida en un principi al Rosselló s'estén arreu del Principat, però sobretot al nord de Catalunya (Pirineus, interior i part del litoral gironí). El tema de l'adaptació socioterritorial és fonamental: aquest nord mantingué una interrelació amb la presència i els atacs francesos al llarg de tota la segona meitat del segle XVII i es convertí en la part més afectada, des d'on emanà el rebuig més fort o, en tot cas, la consideració més gran envers França. L'acceptació de la realitat comporta tipus de lluita diferents: des del Rosselló, interior, i des del sud de l'Albera, defensivament i per compromisos amb Barcelona i Girona. La consolidació d'una consciència nacional per zones és una de les adaptacions i conseqüències de la pressió francesa a la nova zona fronterera dels Pirineus.

Una altra adaptació va ser la representació mental dels nous estrangers a Espanya: la gent del Rosselló, i part de la Cerdanya, quan en realitat demostraren un lligam amb el Principat més fort que mai. Es desenvolupà llavors el cas de doble estrangeria per a molts i de triple per a algunes elits del Principat —anada i vinguda. Per què s'evoca tant, doncs, el Rosselló, si es tracta d'un territori estranger a partir de 1659? Per una banda, aquesta ha estat durant anys l'actitud de la historiografia catalana del Principat. I és que, a l'època moderna, Perpinyà, capital del Rosselló, va arribar a ser la segona ciutat més important de Catalunya després de Barcelona, en pes econòmic i polític. D'aquesta mane-

la frontera catalana, 1679-1697, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 1999, coh. «Monografies Manuscrites», núm. 5.

20. Antoni SIMON, *Del 1640 al 1705: L'autogovern de Catalunya i la classe dirigent catalana en el joc de la política internacional europea*, València, Universitat de València, 2011.

ra, ometre o obviar el que succeí dins d'aquell territori i en aquella societat seria negligir la realitat de l'època.

Convé, finalment, saber quins van ser els factors estructurals i ideològics que França va promoure amb la seva política a Catalunya a finals del segle XVII, i que vindrien a demostrar una cohesió identitària d'una part de la població catalana i, sobretot, la seva presa de consciència. A banda de factors naturals com l'espai, les construccions i el clima (vegeu les suggeridores aportacions de Henry Kamen o de Fernand Braudel),²¹ alguns elements foren fonamentals en la plasmació identitària:

a) La llengua va ser una de les polítiques a les quals les elits catalanes del Rosselló van haver d'adaptar-se, com també ho van haver de fer les institucions eclesiàstiques o les politicoadministratives. Passa de ser un factor natural a ser un element fonamental del taulell polític de França, tant per adscriure-s'hi les elits com per estendre la imatge d'un rei unit al seu poble i al seu territori. A la vegada, apareix com un element tripartit: la llengua del poder; cohesionadora (solidaritat), i de discriminació enfront de l'estranger o de diferenciació d'aquest.

b) La religió o religiositat: un dels principals elements cohesionadors de la població. Era fonamental en la vida rural i marcava diferències (com quan els francesos eren rebutjats popularment a partir de finals del segle XVI, per ser suspectes d'hugonots). Esdevé un element polític i social més que purament religiós arran de les guerres i els conflictes. La resistència s'alça com un fet passiu o actiu, tot i que el principal problema a l'adaptació a França fou la hispanitat del règim eclesiàstic rossellonès; en altres casos, la reacció fou més violenta. Finalment, les representacions culturals i artístiques ompliren la vida quotidiana dels pobles estenent una religiositat autòctona, en sentit contrari al volgut per la monarquia francesa.

c) Les guerres: les contraidentitats promogudes per aquestes i, sobretot, per la seva extensió en el temps (seixanta anys de guerra i amenaces superposades de manera intermitent) i sobre un mateix territori són un dels elements primordials en l'*adaptació* davant França. La solidaritat supera els límits de *la terra* (veïnatge, mercats, pobles de muntanya o de costa) i es consolida com un element comú davant del francès arreu dels territoris catalans més afectats.

d) La tradició, els costums i la memòria: la memòria col·lectiva i els records individuals tingueren com a referent les accions de França sobre Catalunya des de la Revolta dels Segadors, com abans se n'havia tingut sobre l'actuació de les tropes castellanques sobre el camp català, esquinçant privilegis i drets constitucionals. La

21. Henry KAMEN, «Cultura i solidaritats dels catalans: època moderna», a Remei PERPINYÀ (ed.), *Actes del IV Congrés Internacional d'Història Local de Catalunya: El cor urbà dels conflictes: identitat local, consciència nacional i presència estatal*, Barcelona, L'Avenç, 1999, p. 7-20; Fernand BRAUDEL, *L'identité de la France*, Lonrai, Flammarion, 2000, p. 32-177.

memòria crea mites i llegendes, on cadascú, partint des de l'autoodi fins a la fòbia a l'altre —conegut—, pertany a un conjunt homogeni, tant per les característiques polítiques com per les culturals.²²

e) El príncep: aquest és l'element d'equilibri al mig dels rebuigs i dels odis. És conegut ara, com també ho era llavors, que el rei seguia sent una figura mítica i superior a la qual tots exculpaven dels mals. Però, davant una tal francofòbia, l'anunci d'un rei francès al regne d'Espanya va ser una prova a superar. La recerca d'una alternativa dins la branca dels Àustria semblava demostrar l'aferrament a les condicions principescues de l'Antic Règim. Els orígens de la *Catalunya vençuda* els trobem en aquesta *adaptació* identitària a França des de 1640.

4. CONCLUSIÓ

Aquestes idees i explicacions indiquen, si es vol, l'evolució de la comunitat ètnica, tal com era coneguda fins al moment, i la seva transformació en nació en el seu sentit modern.²³ La continuïtat en el temps permet dir que es forjà una consciència d'identitat col·lectiva, per bé que fos per zones geogràfiques. L'acció de la monarquia francesa —i la dels seus representants més directes— no podia haver passat desapercibuda als ulls de les poblacions catalanes, i menys tenint en compte la primerenca implicació de les institucions locals amb França. El moment àlgid de la gallofòbia a Catalunya es produí amb la presa de Barcelona de 1697, després de diversos anys d'atacs propagandístics contra França i els militars, en el sentit contrari, i de la pretensió per Felip d'Anjou de la corona hispànica. El passatge a l'odi provenia de la por, del cansament després de tants anys de guerra i amenaça, de la intoxicació política, del no respecte de pactes i aliances i, finalment, del mirall conegut del Rosselló on s'assentaren les polítiques franceses. Davant d'un enemic cada vegada més poderós, les explicacions sociològiques prenen força juntament amb les purament polítiques, portant certament cap a una cristallització de les consciències col·lectives i de la pròpia identitat, especialment a la meitat nord de Catalunya a finals del segle XVII. El pes de la frontera marca la dinàmica identitària del nord català en tots els sentits.

22. Maurice HALBWACHS, *La mémoire collective*, París, Albin Michel, 1997 (1a ed.: París, Presses Universitaires de France, 1950). La idea de la memòria col·lectiva i la seva relació amb el temps, l'espai i la història són fonamentals en la formació identitària del grup.

23. La personificació del col·lectiu és un dels elements característics que certifiquen una identitat comuna assimilada en els individus que componen la comunitat ètnica (coincidint amb un territori concret): Edmond Marc LIPIANSKY, «Comment se forme l'identité des groupes», a Jean-Claude RUANO-BORBALAN (coord.), *L'identité: L'individu, le groupe, la société*, Auxerre, Sciences Humaines, 1998, p. 143-147.